

**Univerzita Karlova v Praze**

**Filozofická fakulta**

Kulturologie – Obecná teorie a dějiny umění a kultury

Oddělení kulturologie

Kateřina Grmelová

**Pražská a florentská neorenesanční architektura 19. století:  
Kulturně-historické souvislosti a komparace vybraných staveb  
s renesančními vzory**

Prague and Florentine Neo-Renaissance Architecture of the 19<sup>th</sup> Century:  
Cultural and Historical Background and Comparison of Selected Edifices  
with the Models from the Renaissance Era

Teze disertační práce

Vedoucí práce: PhDr. Barbora Půtová, Ph.D. et Ph.D.

2014

## Úvod

Neorenesanční architektura je sloh, který se pro svou inspiraci obracel do minulosti. Tato skutečnost byla a pro mnohé stále je důvodem pro to, aby ji ve srovnání s jinými architektonickými etapami vnímali jako méně původní. Pro případné odsouzení jakéhokoli architektonického slohu je ale potřeba nejen zhodnotit jeho vnější podobu, ale je také nezbytné nahlédnout do historie, myšlení lidí, do kulturního a sociálního prostředí dané doby. Pak je teprve možné daný sloh zcela pochopit a „přečíst“ vše, co svým vnějším vzhledem okolí sděluje. Při pohledu do minulosti zjistíme, že většina dob je spjata s určitým názorem, který se promítl do umění v podobě jednotného zpracování uměleckých děl. Můžeme mluvit o renesanci či baroku v malířství, architektuře, literatuře, sochařství i hudbě. Pokud se ale zamyslíme nad tím, co bylo společné umělecké tvorbě v 19. století, odpověď se již hledá obtížněji.

Disertační práce „Pražská a florentská neorenesanční architektura“ se zabývá kulturně-historickými souvislostmi, které ovlivnily podobu architektury 19. století a které vedly k oblibě neorenesanční architektury v Praze a ve Florencii. V obrazové části pak porovnává vybrané neorenesanční stavby z Prahy a Florencie s jejich renesančními vzory a hodnotí, do jaké míry se neorenesanční architektura v těchto dvou městech podobá a odlišuje.

## Cíle a metodika práce

Disertační práce má dva hlavní cíle. Prvním cílem je přiblížit dobu a momenty, které formovaly podobu architektury 19. století, a tím zvýšit povědomí a zájem o tuto etapu dějin architektury. Architektuře obecně je sice ze strany odborníků věnována poměrně velká pozornost, ale historizující, a tím pádem i neorenesanční architektura stojí na okraji zájmu badatelů. O tomto období dějin architektury v minulosti vyšlo nebo v současné době vychází poměrně málo literatury. Je tomu tak i navzdory tomu, jak podstatnou roli sehrála historizující architektura pro samostatnou existenci naší země. Neorenesanční architektura pomáhala v 19. století spolu s dalšími uměleckými odvětvími formovat národní vědomí a zaplnila mezery, které nastaly v politice. V tomto ohledu je v Česku věnována velká pozornost literatuře a výtvarnému umění 19. století, architekturou tohoto období se ale příliš autorů nezabývá. Druhým cílem je zhodnotit, do jaké míry se liší pražská a florentská neorenesanční architektura a z jakých inspiračních zdrojů čerpá. Pokusila jsem se tedy konfrontovat českou neorenesanční architekturu ne s architekturami zemí, které jsou blízké české kultuře nebo s těmi zeměmi, k nimž jsme v 19. století politicky přináleželi, ale zaměřila jsem se mimo tento rámec, aby bylo zřejmé, co neorenesanční architekturu formovalo a utvářelo její

vzhled ve dvou kulturně, politicky a geograficky neprovázaných zemích. Ze zemí mimo tento okruh jsem zvolila Itálii právě proto, že v Itálii, konkrétně ve Florencii, renesanční umění vzniklo. Srovnání tedy budou podrobeny dvě země, jedna, v níž renesance vznikla a druhá, do které byla renesance přenesena.

Zkoumaný předmět a cíle této disertační práce determinovaly metodiku práce. Pro teoretickou část bylo nutné analyzovat odbornou literaturu a texty. Jelikož se teoretická část práce zabývá nejen fakty, ale často také názory a předpoklady, proč se architektura 19. století obracela do minulosti, zanalyzovala jsem texty vzniklé v dané době. Veškeré názory, předpoklady a tvrzení jsem se snažila podložit tím, co k danému tématu napsali odborníci žijící v 19. století, a tudíž přímí účastníci či sami tvůrci neorenesanční architektury, aby bylo zřejmé, jak oni sami tuto dobu vnímali. To ovlivnilo, že je v práci velké množství citací. Pro pochopení jejich pohledu na dobu a umění se ovšem na mnoha místech jevílo vhodnější dané autory přímo citovat, než jejich názory opisovat jinými slovy a převádět je do nepřímé řeči. Do své práce jsem zahrнула také texty těch, kteří se danému historickému období v architektuře věnují či věnovali ve 20. a 21. století, aby bylo zřejmé, jak se pohled na architekturu 19. století měnil se získáváním odstupů od ní. V obrazové části jsem použila metodu přímé komparace staveb neorenesančních s jejich renesančními vzory, aby si každý mohl udělat představu, kterými stavbami a do jaké míry se architekti 19. století inspirovali renesančním obdobím.

### Struktura práce a její výsledky

Práce je rozdělena na dvě stěžejní části, které určují její strukturu - teoretickou a obrazovou. V teoretické části práce je neorenesanční architektura zasazena do kulturně-historických souvislostí 19. století, a tak alespoň částečně odhaluje její propojení s tehdejší společností, jejími myšlenkami, hodnotami a schopnostmi vyrovnávat se se změnami. Na základě dobových i současných textů k danému tématu jsem se snažila najít hlavní momenty, které vedly v 19. století k tomu, aby se umělci a objednavatelé inspirovali minulými slohy. Tyto důvody jsou platné pro všechny historizující slohy, a tudíž i pro neorenesanci. Důvodů pro návrat do minulosti bylo více. 19. století bylo obdobím velkých změn, dobou, kdy se lidem v relativně krátké době změnil v mnoha ohledech jejich dosavadní způsob života. Proto jim architektura odkazující na minulost mohla dávat pocit jistoty, kterou jim dříve poskytovala víra a zaběhlý a osvědčený životní styl. Historizující architektura však nebyla jen pouhým mementem minulosti, ale z technického hlediska a novým uspořádáním vnitřních prostor, které jsou pro architekturu stejně důležité jako její vnější vzhled, byla plně v souladu s moderní dobou a jejími požadavky. Návrat ke slohům minulosti byl také ovlivněn tím, jak

podstatnou roli v 19. století hrála tradice a idea o dokonalé minulosti, z níž je potřeba vycházet. Tradice dávala člověku 19. století pevný bod ve světě plném rychlých změn, ve světě neschopném mu poskytnout trvalejší a dostatečnou oporu. Potřeba osvědčených způsobů se projevila i na poli architektury, která se pro svou inspiraci obracela do dokonalé minulosti. Dalším důvodem pro návrat do minulosti byl nebývalý stavební ruch, který způsobil, že se k zakázkám dostávali i architekti, kteří byť odborně vzdělaní, postrádali vlastní nápady a tvořivost. Obrátit se do minulosti pro ně bylo nejjednodušším řešením a způsobem tvorby. Také rozvoj památkové péče, vnímání památek jako pramenů poznání kultury minulých dob a knižní popularizace témat z dějin umění měly vliv na oblibu historizujících slohů jak mezi umělci, tak širší veřejností. Při stavbě mnoha historizujících budov byla tím nejdůležitějším aspektem národnostní otázka. Skrze volbu konkrétního stylu mohl každý národ navázat na slohovou epochu, na niž byl nejvíce hrdý a během níž dosáhl největších úspěchů.

Po úvodu do problematiky historizující architektury, jsem se věnovala důvodům, proč byla právě neorenesance tak oblíbeným slohem. Opět jsem vycházela z textů napsaných jak v 19. století, tak i v současnosti, a stejně jako měli umělci více motivů, proč se obracet do minulosti, tak neměli pouze jeden ústřední důvod pro oblibu neorenesančních staveb. Neorenesance byla vnímána jako vhodný sloh pro novou dobu, protože byla variabilní, dala se snadno upravit novým požadavkům 19. století, a protože byla zaměřena na člověka a jeho pozemské potřeby, byla považována za vhodnou pro stavby světské architektury, tedy pro ty typy staveb, které bylo potřeba v 19. století budovat. Z ideového hlediska bylo podstatné, jak v 19. století období a kulturu renesance lidé vnímali. Renesance byla považována za vrcholné období civilizace a Itálie měla status země umění. Neorenesance navazovala na liberální myšlenky renesance, které byly velmi podobné těm, jež vyznávala buržoazie 19. století, a proto se volbou neorenesančního slohu daný objednavatel hlásil právě k těm liberálním idejím, jež pro něj byly důležité. Za vhodnou byla považována také proto, že sama renesance byla oživením antiky a zdála se být tedy ideální pro další obnovení. Z hlediska národnostního byla volena právě proto, že renesance byla, podobně jako antika, vnímána jako společný základ celé západní civilizace. Nepatřila nikomu, ale zároveň patřila všem. Proto se přihlášením k ní konkrétní národ neodkazoval k jedné konkrétní době a národu, ale k nadčasovým a nadnárodním idejím.

Pro pochopení důvodů, jež vedly stavitele k inspiraci renesančním obdobím, bylo nezbytné toto období alespoň stručně představit. V dané části práce jsem popsala, jak byla renesance vnímána v 19. století a stručně nastínila tři etapy italského renesančního umění v architektuře s důrazem na architektonické formy a prvky, jež inspirovaly architektky

19. století. Samostatnou část jsem pak věnovala i renesanci v českých zemích, protože její podoba se v některých aspektech lišila od italské renesance, a navíc se stala v 19. století inspirací pro specificky českou formu neorenesanční architektury.

V části věnované neorenesanční architektuře 19. století v českých zemích jsem se věnovala otázce, proč tu byla tolik oblíbeným slohem právě neorenesance a co bylo podstatné pro to, aby se zdejší architekti inspirovali právě jí. Kromě motivů platných pro celou Evropu, to byl především národnostní aspekt. V českých zemích bylo v 19. století kvůli neúspěchům na politické scéně umění cestou, jak poukázat na kulturní vyspělost českého národa, a tím pomoci obhájit jeho požadavky na samostatnou existenci. Umění tak kompenzovalo nedostavující se úspěchy v politické sféře a pomáhalo utvářet a utvrzovat národní vědomí v mnoha lidech, kteří se v politice osobně neangažovali. Hlavním cílem bylo odlišit se od Němců, rakouských i německých. A protože byla renesance vnímána jako nadnárodní sloh patřící všem Evropanům, jevila se ideální, protože nenavazovala na německou kulturu. Navíc v době renesance zažívaly české země politický i kulturní rozkvět. Ostatní slohy byly naopak spojovány s jinými národy nebo s nepříliš šťastným obdobím české historie. Neorenesance byla ovšem i slohem velmi oblíbeným v Rakousku. Češi proto začali hledat specifické výrazové prostředky, jimiž by se od neorenesance dominující ve Vídni, často označované přídomek internacionální, odlišily. Tak vznikla specifická forma české neorenesanční architektury, za jejíhož otce je považován architekt Antonín Wiehl. Vyznačovala se použitím sgrafita či malby s motivy z českých dějin a ukončením stavby lunetovou římsou a vysokým stupňovitým štítem. Zpočátku se prvky české neorenesanční architektury objevovaly pouze na soukromých domech, později i na některých typech veřejných budov, především na školách a radnicích. Na veřejných reprezentačních stavbách se však česká neorenesance neuplatnila, protože nepůsobila patřičně monumentálním dojmem a navíc musela sloužit jak Čechům, tak rakouským Němcům, což bylo vzhledem k motivům výzdoby odkazující na české dějiny nemožné.

Italská neorenesanční architektura se obracela do minulosti také ze stejných důvodů, jako jiné evropské země a také zde byla architektura úzce propojena s národní otázkou. Na rozdíl od situace v českých zemích ale nebyla architektura prostředkem, který měl za úkol pomoci národu při získávání svých politických práv. Na Apeninském poloostrově se podařilo v roce 1861 vytvořit nový společný stát. Jelikož ale do té doby na poloostrově existovalo mnoho menších vévodství a království, která mezi sebou dlouhá staletí soupeřila, cítili obyvatelé Apeninského poloostrova logicky spojitost s konkrétními dřívějšími územními celky, ale pocitu pospolitosti a sounáležitosti v rámci nově vzniklého státu se teprve učili. Úkolem architektury nově sjednoceného státu se tedy stalo vytvoření nové italské

architektury, společné všem částem poloostrova a blízké všem Italům bez ohledu na jejich dřívější příslušnost k jedné z jejich původních částí. Pro sjednocení podob lokální architektury do jednotného národního slohu nebylo nic jednoduššího, než se obrátit do minulosti. A právě renesance se zdála jako nejvhodnější, protože byla blízká obyvatelům všech částí poloostrova. Nový neorenesanční sloh měl za cíl spojit jednotlivá historická a kulturní centra renesance dohromady, a vytvořit tak nový sloh odpovídající potřebám všech obyvatel nově sjednoceného státu.

V obrazové části práce jsem porovnávala pražské a florentské neorenesanční stavby s jejich renesančními vzory a v závěru zhodnotila, zda a v čem se neorenesanční architektura v obou městech podobá a odlišuje.

Pražská neorenesanční architektura hledala svou inspiraci především v italské renesanci, české renesanci a vídeňské a drážďanské neorenesanci. U italské renesance se obracela ke všem jejím etapám a ke všem významným uměleckým centrům. Češi byli také velmi ovlivněni děním ve svém blízkém okolí, a inspirovali se tak soudobou vídeňskou a drážďanskou architekturou. Vytvořili si ale i svou vlastní formu neorenesance, která se obracela k českému umění 16. a 17. století.

Florentská neorenesanční architektura nehledala svou inspiraci pouze u staveb vzniklých v Toskánsku, ale snažila se svou novou architekturou odprovincializovat, a vytvořit tak díla odkazující na všechna místa Apeninského poloostrova a všechna období renesanční architektury. Kromě čistě neorenesančních staveb najdeme ve Florencii také mnoho staveb postavených ve slohu neorenesančního klasicismu.

Přestože jak pražská, tak florentská architektura odkazují ke všem etapám renesanční architektury, nelze ve Florencii přehlédnout výrazný vliv raně renesanční architektury, která zde vznikla. Staveb, které svým vzhledem odkazují k raně renesančním palácům, najdeme ve Florencii mnoho, zatímco v Praze jich je pouze několik. Tento fakt odpovídá dobovému vkusu českých umělců a veřejnosti, kterým se tolik nelíbila monumentálnost a jistá těžkopádnost raně renesančních staveb. Navíc se Čechům v 19. století ani příliš nelíbily velké hladké plochy bez dostatečné dekorace, které jsou pro raně renesanční architekturu typické. Ve Florencii byla naopak tato jednoduchost a monumentálnost oblíbená, a i v 19. století zde bylo postaveno mnoho staveb, které mají na svých fasádách minimální počet architektonických prvků. Italští architekti, kteří realizovali své stavby ve Florencii, se ostatně netajili tím, že ke starým italským mistrům vzhlížejí a že je pro ně raně renesanční architektura vzorem. Obliba raně renesanční architektury, již je Florencie kolébkou, byla tedy zcela jistě na místě.

Další zajímavou odlišností je rozdíl v používání stavebních kompozic a prvků typických pro benátskou palácovou architekturu. Pro tu jsou charakteristické většinou třípatrové budovy, jejichž dvě horní patra jsou rytmizována půlkruhově zakončenými okny, jež jsou od sebe oddělena polosloupky. Zatímco v Praze najdeme mnoho staveb inspirujících se tímto způsobem členění fasády, ve Florencii byl tento typ staveb opomenut. Za opomenutím právě tohoto specifického rysu benátské renesance je nejspíše fakt, že se ve Florencii v dané době nestavěly veřejné reprezentační stavby, pro které je tento styl vhodný.

Co se týče vnějšího pláště budov, tak v obou městech najdeme nejčastěji stavby s bosovaným přízemím a hladce omítnutou fasádou horních pater. Stavby, jež nemají v přízemí bosované zdivo, ale jsou po celém svém plášti hladce omítnuty v Praze, na rozdíl od Florencie, téměř nenajdeme. V Praze bylo zase na stavbách v mnohem větší míře užíváno sgrafito a malba, která byla typickým znakem české formy neorenesanční architektury.

Co je na pražské a florentské neorenesanční architektuře také rozdílné, je rejstřík staveb, který vycházel z odlišných potřeb obou měst. Zatímco v Praze byly kromě obytných domů budovány v neorenesančním slohu hojně i stavby reprezentační, jako například divadla, muzea, radnice a tak dále, ve Florencii stavby takového charakteru nenajdeme. Důvodem byl fakt, že ve Florencii byly již tyto stavby postaveny v minulých dobách, a tak docházelo pouze k dílčím úpravám již existujících paláců, které byly přebudovávány například na galerie či sídla vládních institucí. Ve Florencii tak byly budovány především obytné paláce, jež vznikaly v důsledku demografického růstu a přívalu nového obyvatelstva spojeného s přesunutím hlavního města do Florencie. Tyto paláce se vyznačují jednodušší konstrukcí a menším počtem dekorativních prvků.

Pražské a florentské neorenesanční stavby jsou v mnoha ohledech podobné. V obou městech najdeme stavby, jež nevykazují místní specifika a jež by se daly umístit do jakéhokoli jiného evropského města, aniž by působily nepatříčně. Přesto vedlo rozdílné kulturní a historické milieu v obou městech k určitým odlišnostem. Tou nejmarkantnější odlišností pro Prahu byla česká neorenesanční architektura typická použitím sgrafita a malby na fasádě a ukončením budovy lunetovou římsou a vysokým stupňovitým štítem. Ve Florencii to bylo zase navázání na raně renesanční architekturu.

## Výběr z literatury vydané do roku 1935

Použití zkráceného názvu „Zprávy Spolku architektů a inženýrů“ pro:

- Zprávy spolku architektů a inženýrů v Čechách do roku 1874, ročník IX.
- Zprávy spolku architektů a inženýrů v Království českém od roku 1875, ročník X.
- Zprávy spolku architektů a inženýrů v Království českém od roku 1898, ročník XXXII.

BALŠÁNEK, Antonín. Museum král. hlav. Města Prahy. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1900, roč. XXXIV, č. 1, s. 1-2.

BARVITIUS, Antonín Viktor. Český dům v Římě. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1876, roč. XI, č. 3-4, s. 10-11.

BARVITIUS, Antonín Viktor. Letní villa pana Aleksandra Lippmanna v Bubenči u Prahy. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1870, roč. V, č. 1, s. 31-33.

BRÁF, Antonín. O některých nezdravých úkazech kolem nás. *Architektonický obzor*. 1902, roč. I, č. 11, s. 47-48, č. 12, s. 51-53.

Budova výstavy umělecké. *Časopis výstavní. Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1890, roč. XXV, č. 3, s. 19-21.

DALY, César. O architektuře budoucnosti s ohledem na renaissanci francouzskou (překlad Otakar Materna). *Architektonický obzor*. 1905, roč. IV, č. 2, s. 6-7, č. 3, s. 9-10, č. 4, s. 14-15, č. 5, s. 17-19, č. 6, s. 23-24, č. 7, s. 26-28, č. 8, s. 29-32, č. 10, s. 38-40.

Dům pana Čeňka Bubeníčka. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1884, roč. XIX, č. 3, s. 121.

FIALKA, Jindřich. Z národopisné výstavy československé v Praze r. 1895. A. Stavitelství pozemní. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1897, roč. XXXI, č. 2, s. 74-78, 103-104.

FINGER, František. Rozšíření král. hlavního města Prahy. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1870, roč. V, č. 1, s. 36-37.

FOŘT, Josef. Dějinný přehled výstavního ruchu v Čechách. *Časopis výstavní. Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1890-1891, roč. XXV, č. 1, s. 2-3.

FRIČ, Antonín. O otázce musejní. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1884, roč. XIX, č. 2, s. 48-51.

GRUEBER, Bernhard. Charakteristika stavebních tvarův. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1871, roč. VI, s. 3-9.

GRUEBER, Bernhard. Letošní výstava plánů konkurenčních na stavbu národního divadla českého. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1866, roč. I, s. 25-28.

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Karla Havlíčka Borovského Politické spisy. Díl 1, Pražské noviny (1846-1848)*. Praha : Nákladem Jana Laichtera, 1900.

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Karla Havlíčka Borovského Politické spisy. Díl 2, Národní Noviny (1848-1850)*. Praha : Nákladem Jana Laichtera, 1901-1902.

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Korrespondence Karla Havlíčka*. Praha : Bursík a Kohout, 1903.



- HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Kritiky : divadlo, literatura, Slováci, polemika, školství, různé*. Praha : Jan Laichter, 1908.
- HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Národ a svoboda*. Praha II. Hybernská 7 : Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1918.
- HARLAS, František Xaver. *Moderna v pražských ulicích*. *Architektonický obzor*. 1904, roč. III, č. 9, s. 33-34, č. 10, s. 37.
- HELLER, Saturnin Ondřej. *Architektura tabernaklí*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1884, roč. XIX, č. 1, s. 3-9.
- HELLER, Saturnin Ondřej. *Renaissance moderních průčelí našich a vztah její k renaissanci původní*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1883, roč. XVIII, č. 1-2, s. 1-7.
- HELLER, Saturnin Ondřej. *Renaissance moderních průčelí našich a vztah její k renaissanci původní II. Vliv architektury toskánské*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1883, roč. XVIII, č. 3-4, s. 4-13.
- HERRAIN, Jan. *Období slohu renaissančního*. *Výstava architektury a stavitelství v Praze*, roč. 1898, s. 179-184. Dostupný z WWW <http://kramerius.mlp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=815926&mcp=&s=jpg&author=>
- Italské umění – plod germánského plemene*. *Architektonický obzor*. 1904, roč. III, č. 10, s. 40.
- Jakých zásad nutno šetřiti při zamýšlené úpravě Prahy, zvláště města Starého*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1895, roč. XXIX, s. 13-22.
- KAVKA, B. *Výstava architektury a inženýrství*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1899, roč. XXXIII, č. 1, s. 27-29, s. 53-55, s. 92-94.
- KOULA, Jan. *Architektura na výstavě architektury a inženýrství*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1898, roč. XXXII, č. 1, s. 106-110.
- KOULA, Jan. *Bohuslav Schnirch*. *Architektonický obzor*. 1902, roč. I, č. 1, s. 1-3.
- KOULA, Jan. *Činžovní dům arch. A. Wiehla a K. Gemperle v parku městském v Praze*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1883, roč. XVIII, č. 1-2, s. 7-8.
- KOULA, Jan. *Dům architekta A. Wiehla na Václavském náměstí*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1898, roč. XXXII, č. 1, s. 3-5.
- KOULA, Jan. *Dvorní divadlo ve Vídni*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1888-1889, roč. XXIII, č. 2-3, s. 74-76.
- KOULA, Jan. *Majoratní dům knížat Schwarzenbergů na Hradčanech*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1883, roč. XVIII, č. 3-4, s. 1-3.
- KOULA, Jan. *Rudolfínium*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1885-1886, roč. XX, č. 2, s. 21-25.
- KOULA, Jan. *Zámek Pardubický*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1884, roč. XIX, č. 3, s. 122.
- LIER, Jan. *Museum království Českého*. *Časopis výstavní*. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1890-1891, roč. XXV, č. 21, s. 178-180.

- LIER, Jan. Styl naší výstavy. *Časopis výstavní. Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1890-1891, roč. XXV, č. 25-26, s. 219-221, č. 27, s. 228-230.
- LIER, Jan. Umělecká výstava. *Časopis výstavní. Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1890-1891, roč. XXV, č. 28-29, s. 233-235, č. 31-32, s. 264-266, č. 34, s. 296-299.
- MÁDL, Karel Boromejský. Jindřich Ferstel. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1884, roč. XIX, č. 1, s. 9-13.
- MÁDL, Karel Boromejský. Kované práce zámečnické v Praze, *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1886-1887, roč. XXI, č. 2-3, s. 46-49.
- MÁDL, Karel Boromejský. Renaissance v Čechách. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1885-1886, roč. XX, č. 2, s. 52-56, č. 3, s. 81-84.
- MÁDL, Karel Boromejský. Theofil Hansen. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1883, roč. XVIII, č. 1-2, s. 8-15.
- MÁDL, Karel Boromejský. Wiener Monumentalbauten. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1883, roč. XVIII, č. 3-4, s. 141.
- Nájemný dům čís. 1035-I v Poštovské ulici. Navrhl arch. Ant. Wiehl. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1878, roč. XIII, č. 2-3, s. 52-53.
- Opravení věžích pražských. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1874, roč. IX, s. 120.
- Plány pro novou budovu musejní. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1884, roč. XIX, č. 2, s. 51.
- Práce stavitelské na výstavě architektů a inženýrů král. Českého. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1884, roč. XIX, s. 108-109.
- Provinzialhauptstadt Prag. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1886, roč. XVIII, č. 3-4, s. 134.
- Půdorysy nového domu číslo 693-II. ve Školské ulici. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1888-1889, roč. XXIII, č. 1, s. 16-17.
- SCHUBERT-SOLDERN, Zdenko. Spolkový dům společenstva pražských stavitelů, kameníků a zedníků. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1879, roč. X, č. 4, s. 131-133.
- SCHUBERT-SOLDERN, Zdenko. Villa v Liboci. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1875, roč. X, č. 2-3, s. 33-34.
- SCHMIDT, Bohuslav. O dómu Milánském. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1886-1887, roč. XXI, č. 2-3, s. 70.
- SCHULZ, Josef. Naše památky stavitelské I. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1872, roč. VII, č. 3, s. 50-51.
- Spořitelna král. hlavního města Prahy. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů.* 1895, roč. XXIX, č. 1, s. 11-13.
- TYRŠ, Miroslav. *O umění. II, Z dějin umění od doby orientální do renesance.* Praha : Československá obec sokolská, 1934.
- TYRŠ, Miroslav. *Úvahy a pojednání o umění výtvarném I.* Praha : Tělocv. jednota „Sokol“, 1901.

- WEBER-EBENHOF, Alfred. Morfologie architektonických druhů slohových a jejich kosmogenetické souvislosti v duchu monistické filosofie a přírodní. Zpráva o přednášce, již měl dne 24. března 1881 pan Alfred Weber rytíř z Ebenhofů ve spolku architektů a inženýrů. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1881, roč. XVI, č. 3, s. 69–70.
- WIRTH, Zdeněk. *Antonín Wiehl a česká renesance*. Praha : Jan Štenc, Zvláštní otisk ze sborníku „Umění“, 1921.
- WOLF, Achill. O komfortu v obydlích. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1878, roč. XIII, č. 1, s. 1–7, č. 2–3, s. 54–57, č. 4, s. 111–116.
- WOLF, Achill. Restaurování Nosticova paláce na Příkopech v Praze. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1880, roč. XV, č. 1–2, s. 1–4.
- Z kruhů výtvarných. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1893, roč. XXVII, s. 17–19.
- Zemská banka království Českého v Praze. *Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1897, roč. XXXI, č. 2, s. 73–74, s. 155–156.
- Zemská jubilejní výstava dle stavu přihlášek. *Časopis výstavní. Zprávy Spolku architektů a inženýrů*. 1891, roč. XXV, č. 11, s. 86–89.

#### Výběr z literatury vydané po roce 1935

- BAŽANT, Jan. *Lannova vila v Praze*. Praha : Středisko společných činností AV ČR, 2013. ISBN 978-80-260-5188-6.
- BAŽANT, Jan. *Pražské vily pod křídly Milka. Eseje o české renesanci druhé poloviny 19. století*. Praha : KLP – Koniasch Latin Press, 1994. ISBN 80-901508-8-8.
- BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století. 1780–1980*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1984.
- BERANOVÁ, Věra. *Kapitoly z dějin českého estetického myšlení I*. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 2000. ISBN 80-7044-313-8.
- BOLZANO, Bernard. *O nejlepším státě*. Praha : Mladá fronta, 1981.
- BOROVÍČKA, Blahomír, HRŮZA, Jiří. *Praha. 1000 let stavby města*. Praha : Panorama, 1983.
- BORSI, Franco (ed.). *Architettura in Toscana. Dal periodo napoleonico allo stato unitario*. Firenze : Uniedit S.p.A., 1978.
- BUKAČOVÁ, Irena. *Antonín Wiehl : sborník příspěvků přednesených na konferenci pořádané ke 100. výročí úmrtí významného českého architekta v Plasích 23. září 2010*. Plasy : Město Plasy, 2010. ISBN 978-80-254-9141-6.
- BURCKHARDT, Jacob. *Kultura renesance v Itálii*. Praha : Rybka Publishers, 2013. ISBN 978-80-87067-08-6.
- CAPELLINI, Lorenzo (ed.). *Guide di architettura. Firenze*. Torino : Umberto Allemandi, 1998. ISBN 88-422-0789-6.

- CRESTI, Carlo. *Firenze, capitale mancata. Architettura e città dal piano Poggi e oggi*. Milano : Electa, 1995. ISBN 88-435-4099-8.
- CRESTI, Carlo, ZANGHERI, Luigi. *Architetti e ingegneri nella Toscana dell'Ottocento*. Firenze : Uniedit, 1978.
- ČORNEJ, Petr, PRAHL, Roman (ed.). *Čechy a Evropa v kultuře 19. století*. Praha : Národní galerie v Praze : Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1993, s. 103-107. ISBN 80-1035-050-4.
- DAY, Christopher. *Duch & místo : uzdravování našeho prostředí: uzdravující prostředí*. Šlapanice: Era, 2004. ISBN 80-86517-95-0.
- DE FUSCO, Renato. *Storia dell'arte in Italia. L'architettura dell'Ottocento*. Torino : Utet, 1980.
- DETTI, Edoardo (ed.). *Firenze scomparsa*. Firenze : Vallecchi editore, 1977.
- FANTOZZI - MICALI, Osanna. *La città desiderata. Firenze come avrebbe potuto essere: progetti dall'Ottocento alla seconda guerra mondiale*. Firenze : Alinea, 1992.
- GUAITA, Ovidio. *Le ville della Toscana: una passeggiata nel verde e nella storia alla scoperta delle bellissime residenze signorili incastonate tra le colline di tutta la regione*. Roma: Newton & Compton, 1997. ISBN 88-8183-787-0.
- HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás. Přehled stavebních slohů*. Praha : Panorama, 1981.
- HILMERA, Jiří. *Česká divadelní architektura*. Praha : Divadelní ústav, 1999. ISBN 80-7008-087-6.
- HROCH, Miroslav. *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. Praha : Svoboda, 1986.
- HRUBEŠ, Josef, HRUBEŠOVÁ, Eva. *Grébovka. Zelená perla Královských Vinohrad*. Praha : Milpo Media s.r.o., 2005. ISBN 80-903481-6-5.
- HRŮZA, Jiří. *Město: Praha*. Praha : Odeon, 1989. ISBN 80-207-0065-X.
- KRATOCHVÍL, Miloš V. *Národ sobě*. Praha : Práce, 1983.
- KROUTVOR, Josef (ed.). *Cesta na Jih. Inspirace českého umění 19. a 20. století*. Praha : Obecní dům, 1999, s. 119-131. ISBN 80-902507-7-7.
- KRTILOVÁ, Eva. *Architekt Josef Zitek*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954.
- KSANDR, Karel (ed.). *Architekt Josef Zitek – katalog díla*. Praha : ABF, a.s. – Nakladatelství ARCH a Národní technické muzeum v Praze, 1996, s. 5-18. ISBN 80-901608-4-0.
- KSANDR, Karel, ŠKRANC, Pavel. *Národní muzeum. Architektura a výzdoba hlavní budovy*. Praha : Gallery, 2001. ISBN 80-86010-42-2.
- KULKA, Tomáš. *Umění a falzum: monismus a dualismus v estetice*. Praha : Academia, 2004. ISBN 80-200-0954-X.
- KUTHAN, Jiří. *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*. Praha : Akropolis, 2001. ISBN 80-7304-003-4.

- LOOS, Adolf. *Řeči do prázdna : soubor statí o architektuře, bydlení, ústroji a jiných praktických věcech*. Kutná Hora: Tichá Byzanc, 2001. ISBN 80-86359-06-9.
- LORENZOVÁ, Helena. *Hra na krásný život. Estetika v českých zemích mezi lety 1760-1860*. Praha : KLP – Koniasch Latin Press, 2005. ISBN 80-86791-29-7.
- LORENZOVÁ, H., PETRASOVÁ, T. (eds.). *Dějiny českého výtvarného umění (III/2) 1780-1890*. Praha : Academia, 2001. ISBN 80-200-0069-0.
- MACHOVEC, Milan. *Česká státnost*. Praha: Vyšehrad ; Karel IV., 2005. ISBN 80-7021-820-7.
- MARIANO, Fabio. *L'età dell'Ecllettismo - Arte e architettura nelle Marche fra Ottocento e Novecento*. Firenze : Nerbini, 2004.
- MARTINDALE, Andrew. *Člověk a renesance*. Praha : Artia, 1972.
- MASSON, Georgina. *Italian Villas and Palaces*. Thames and Hudson, 1966.
- MOROLLI, Gabriele (ed.). *Giuseppe Poggi e Firenze. Disegni di architettura e città*. Firenze : Alinea, 1989.
- MORPURGO-TAGLIABUE, Guido. *Il gusto nell'estetica del Settecento*. Palermo : Centro Internazionale Studi di Estetica, 2002, ISSN 0393-8522.
- MUCHKA, Ivan Prokop. *Architektura renesanční*. Praha : Správa Pražského hradu a Dada, 2001. ISBN 80-86161-37-4.
- NOLL, Jindřich, VYBÍRAL, Jindřich. *Josef Schulz (1840-1917)*. Praha : Národní galerie v Praze, 1992. ISBN 80-7035-036-9.
- PACOVSKÝ, Jaroslav. *Historie budovy Národního divadla*. Praha : Panorama, 1983.
- PAOLINI, Claudio. *Il Repertorio delle Architetture Civili di Firenze*. 2010. Dostupný z WWW <http://www.palazzospinelli.org/architetture/default.asp>
- PATETTA, Luciano. *L'architettura dell'Ecllettismo. Fonti, teorie, modelli 1750-1900*. Milano : Gabriele Mazzotta editore, 1975. ISBN 88-251-0045-0 .
- PETRBOK, Václav, BLÁHOVÁ, Kateřina, (ed.). *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. Století*. Praha : Academia, 2008, s. 207-207. ISBN 978-80-200-1584-6.
- PIJOÁN, José. *Dějiny umění V*. Praha : Odeon, 1979.
- PINOTTI, Andrea. *Il corpo dello stile: storia dell'arte come storia dell'estetica a partire da Semper, Riegl, Wölfflin*. Palermo : Centro Internazionale Studi di Estetica, 1998. ISBN 978-88-8483-026-5.
- POCHE, Emanuel (ed.). *Praha národního probuzení. Čtvero knih o Praze. Architektura, sochařství, malířství, užité umění*. Praha : Panorama, 1980.
- POCHE, Emanuel, PREISS, Pavel. *Pražské paláce*. Praha: Odeon, 1978.
- PRAHL Roman, ŠÁMAL Petr. *Umění jako dekorace a symbol. Výzdoba reprezentačních staveb Prahy v éře historismu, secese a moderny*. Praha : Gallery, 2012, ISBN 978-80-86990-91-0.
- PREISS, Pavel. *Italští umělci v Praze*. Praha : Panorama, 1986.

- PROCACCI, Giuliano. *Dějiny Itálie*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-152-2.
- RESTUCCI, Amerigo (ed.). *Storia dell'architettura italiana. Ottocento*. Milano : Mondadori Electa S.p.A., 2005.
- RICHTER, Václav. *Památka a péče*. Praha : Státní ústav památkové péče, 1993. ISBN 80-85787-61-X.
- SVOBODA, Jan E., LUKEŠ, Zdeněk, HAVLOVÁ, Ester. *Praha 1891-1918. Kapitoly o architektuře velkoměsta*. Praha : Libri, 1997. ISBN 80-85983-20-6.
- ŠEVČÍK, Oldřich. *Architektura - historie – umění. Kulturně-civilizační vývoj Evropy od antiky do počátku 19. století*. Praha : Grada, 2002. ISBN 80-247-0345-9.
- ŠNEJDAR, Josef (ed.). *Národní divadlo*. České Budějovice : Pozemní stavby, 1987.
- URBAN, Otto. *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha : Svoboda, 1978.
- URLICH, Petr. *Dějiny 19. a 20. století : architektura - umění – filosofie – věda a technika*. Praha : ČVUT, 1997. ISBN 80-01-01705-2.
- VESELÝ, Dalibor. *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*. Praha : Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1647-8.
- VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury renesance a baroka*. Praha : Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-01-03407-0.
- VOJTA, Jan (ed.). *Staletá Praha. Památky pražského venkova*. Praha : Panorama, 1990. ISBN 80-7038-096-9.
- VYBÍRAL, Jindřich. Co je českého na umění v Čechách?. In: BARTLOVÁ, M. *Dějiny umění v české společnosti. Příspěvky přednesené na prvním sjezdu českých historiků umění*. Praha : Argo, 2004, s. 200-205. ISBN 80-7203-624-6.
- VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*. Praha : Argo, 2002.
- VYBÍRAL, Jindřich. *Ignác Vojtěch Ullmann (1822-1897)*. Praha : Národní galerie v Praze, 1994. ISBN 80-7035-069-5.
- VYBÍRAL, Jindřich. *Století dědiců a zakladatelů : architektura jižních Čech v období historismu*. Praha : Argo, 1999. ISBN 80-7203-205-4.
- WENIG, Jan. *Co vyprávěly staré pražské domy*. Praha : Panorama, 1982.
- ZATLOUKAL, Pavel. *Architektura 19. století*. Praha: Správa Pražského hradu. ISBN 80-86161-34-X.
- ZATLOUKAL, Pavel. *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750 – 1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc : Muzeum umění Olomouc, 2002. ISBN 80-85227-49-5.
- ZEVI, Bruno. *Architettura in nuce*. Firenze : G.C. Sansoni, 1972.
- ZEVI, Bruno. *Jak se dívat na architekturu*. Praha : Československý spisovatel, 1966.